

Isus i Abraham

Uloga i mjesto Abrahama u Isusovu nauku

Danijel Berković
Biblijski institut, Zagreb
danijel.berkovic1@inet.hr

UDK:232; 234.3
Pregledni članak
Primljeno: 9, 2013.
Prihvaćeno: 10, 2013.

Sažetak

Abraham, njegov lik i djelo od presudne su važnosti u tri religije: židovstvu, kršćanstvu i islamu. Svaka od njih ima Abrahama (Ibrahima) kao svojevrnsni potporanj njihove nacionalne ili vjerničke identifikacije. Za Židova i njegovo židovstvo, kao etnička odrednica, to je označeno sintagmom biti „sin Abrahamov“ (Lk 19,9) ili „kćer Abrahamova“ (Lk 13,16). Za razliku od tog židovskog etničkog određenja, Abraham je u kršćanstvu i islamu primarno vjernik i oličenje nepokolebljive vjere i pouzdanja u Boga. Ovaj tekst prikazuje važnost koju je Abraham zauzeo u Isusovu nauku te načine kako Abrahama nalazimo prikazanim u tekstovima četiri Evanđelja i kako ga Isus iz Nazareta, kao Židov i Učitelj, koristi da bi promicao svoj nauk.

Ključne riječi: Abraham, Evanđelje, islam, Isus, kršćanstvo, nauk, vjernik, židovstvo

Pitanje Abrahama

Pitanje Abrahama tema je koja je u Isusovu nauku i nauku njegovih suvremenika odigrala izuzetnu, čak po mnogočemu i bitnu ulogu za provedbu njegova nauka. To i nije neobično, uzevši da se Isus, Židov iz Nazareta, osvrće na lik i djelo patrijarha Abrahama ne samo kao na oca nacije, već utemeljuje svoj nauk na Abrahamu kao paradigmi vjere. Ovo potonje, dimenzija Abrahama *vjernika*, u Isusovo

je vrijeme po svemu sudeći iz nekog razloga bilo zatomljeno.¹

Ponekad nam promakne primijetiti da se neka od najoštrijih sučeljavanja između Isusa iz Nazareta i okoline nisu događala samo sa židovskim vjerskim vodstvom (farizeji, saduceji) i širokim slojevima puka. Neki od najoštrijih konflikata događali su se upravo sa Židovima „koji su mu vjerovali“ (usp. Iv 8,31; 12,11). Atmosfera je tada uskipjela upravo oko osobe patrijarha Abrahama i Isusove namjere da Abrahama rehabilitira kao izvornog i istinskog vjernika i oca vjere - nasuprot židovskog nepromišljenog oslanjanja na kult Abrahama, što Ivan Krstitelj naziva *umišljenim osloncem*. Ljudevit Rupčić je to preveo izrazom *ne tlapite* (usp. Mt 3,9).² Upravo su ovi Isusu vjerni Židovi bili spremni na Isusa potegnuti kamenje i kamenovati ga (Iv 8,59). Raymond Brown, i drugi komentatori, primjećuju da se ovdje (Iv 8,31) možda radi o onima koji su *mu vjerovali* (dativ), ali ne i vjerovali *u njega* (εἰς, prepozicija s akuzativom) (usp. Brown, 1966, 354).³

Evandelisti i Abraham

Raspodjela imena i spominjanje Abrahama u četiri Evandjelja pomalo je neobična i indikativna. Naime, Abraham se najčešće spominje u Luki (15), potom u Ivanu

- 1 U tom pogledu imamo dva presudna lika u nastanku i razvoju nacije i židovske religije: Mojsije i Abraham. Mojsija bismo mogli okvalificirati kao zakonodavca i donositelja Tore. Pozivanje i prizivanje na *Zakon Mojsijev* učestalo ćemo naći u Novom zavjetu (usp. Lk 2,22; 24,44; Dj 28,23 itd.). Mojsija, dakle, treba ipak prvenstveno promatrati kao praoca židovske religije, židovstva. Abraham je pak, unutar tog istog religijskog sustava, židovska paradigma vjere. To je itekako trebalo biti ugrađeno u židovski narod, vjeru i religiju. Što se pak Mojsija tiče, Leon Roth ispravno ističe kako Mojsije nije bio samo zakonodavac i donositelj Tore (Zakona). „We are accustomed to think of Moses as the lawgiver, and to contrast the ‘spirit’ of prophecy with the ‘letter’ of law as if legal ‘externality’ had to be swept away by prophetic ‘inwardness’ before religion could be born. This is not so in the history of Judaism, and that for the reason that in Judaism these factors were never dissociated“ (Roth, 1960, 18). Ovaj stav Leona Rotha zvuči sasvim uvjerljivo, ali kako ćemo pokazati na slučaju Isusa i Abrahama, u stvarnosti i realnosti religijske prakse novozavjetnog vremena to se nije pokazalo djelotvornim. Osim, relativno manjeg broja vjernih, ili kako to Stari zavjet naziva „vjernog ostatka“ Biblijski tekst, istina, Mojsija naziva i *prorokom* (usp. Br 12,6-7; Hoš 12,13) i *čovjekom Božjim* (Pnz 33,1). Čak ga se uspoređuje sa nadolazećim velikim prorokom kojeg treba slušati: „Proroka iz tvoje sredine, između braće tvoje, kao što sam ja, podignut će ti Gospodin, Bog tvoj. Njega slušajte!“ (Pnz 18,15-18).
- 2 „Ne tlapite da možete u sebi reći: Imamo za oca Abrahama“ (Mt 3,9).
- 3 Na ovo C. H. Dodd daje dobru opasku kojom iskazuje sumnju da bi, bilo da su vjerovali Isusu, ili da su vjerovali u Isusa; ni jedno ni drugo ne može biti dovoljan razlog da se okome na Isusa da bi ga ubili.

(10), Mateju (7), a najmanje u Markovu evanđelju, svega jednom (1).⁴

U *Lukinom Evanđelju* Abraham se spominje petnaest puta. Od toga samo u pripovijesti o škrtom bogatašu i siromašnom Lazaru (Lk 16,19-31) šest puta. U toj pripovijesti, škrtog će bogataša nakon smrti pokopati, dok će siromašni Lazar po svojoj smrti završiti u „krilu Abrahamovu“ (16,22).

Ovaj evanđelist Abrahama redovito postavlja u kontekst u kojem se nalaze i 'outsideri' tadašnjega društva. Oni koji su iz ovih ili onih razloga društveno ili vjerski 'označeni' i marginalizirani pojedinci. Na toj listi Lukinih outsidera nalaze se: *milosrdni Samaritanac* (Lk 10); *bolesna i zgrčena žena* (Lk 13); *razmetni sin* (Lk 15); *udovica i nepravedni sudac* (Lk 18); *omraženi Zakej* (Lk 19); *darežljiva udovica* (Lk 21). Ovoj listi društveno beznačajnih možemo pridodati i djecu i Isusov odnos prema djeci (Lk 18) te nesklonost prema carinicima (Lk 18).

O sklonosti Luke da u kontekst s Abrahamom stavlja potlačene i odbačene svjedoči i Marijin hvalospjev u kojem se govori „u prilog Abrahamu“. To je program po kojem će Bog gledati na neznatne a suprotstaviti se bahatima.

Iskaza snagu mišice svoje, rasprši oholice umišljene. Silne zbaci s prijestolja, a uzvisi neznatne. Gladne napuni dobrima, a bogate otpusti prazne. Prihvati Izraela, slugu svoga, kako obeća ocima našim: spomenuti se dobrote svoje prema Abrahamu i potomstvu njegovu do vijeka (Lk 1,51-55).

U *Evanđelju* po Ivanu ime Abraham se spominje nešto manje, sveukupno deset puta, i to u osmom poglavlju (Iv 8,31-58). U tom tekstu Isus se sukobio sa „Židovima koji su mu vjerovali“ (Iv 8,31). Konflikt se dogodio oko Isusove tvrdnje da za svakoga koji ustraje u njegovoj nauci (λόγος) to će biti znak slobode i oslobođenja (od grijeha) (8,31). Reakcija vjerujućih Židova bila je burna, a u raspravu je unijeta činjenica kako su svi oni „potomci Abrahamovi“ pa prema tome nikada nikome nisu robovali – što je, dakako, bilo daleko od povijesne istine.

Matej spominje Abrahama sedam puta, i jedini je od četiri evanđelista koji otvara svoje evanđelje opširnim opisom Isusova rodoslovnog stabla. U tom kontekstu, samo u prvom poglavlju, Matej spominje Abrahama tri puta (1,1.2.17).

Evanđelist Matej nastupa s jasnih židovsko-religijskih pozicija. Stoga se nerijetko njegovo evanđelje naziva i „židovskim“. Već sam početak tog evanđelja svjedoči Matejevu nakanu. On naime jedini nastoji detaljno prikazati Isusovo rodoslovno stablo, a odmah pripominje da je Isus Krist „sin Davidov i sin Abrahamov“ (1,1). Ovime Matej sasvim jasno želi naglasiti i naznačiti Isusovo *židovstvo* i njegovo *mesijanstvo*. Biti „sinom Abrahamovim“ znači biti Židov; dok je „sin Davidov“ bio *terminus technicus* za mesijanstvo.

4 Abraham se spominje u *Evanđeljima* u sljedećim redcima: Matej (x 7): Mt 1,1.2.17; 3,9 (2. put); 8,11; 22,32; Marko (x 1): Mk 12,26; Luka (x 15): 1,55.73; 3,8 (2. put), 34; 13,16.28; 16,22.23.24.25.29.30; 19,9; 20,37; Ivan (x 10): Iv 8,33.37.39 (2. put) 40. 52.53.56.57.58.

Neobično je što *Marko* Abrahama u svom evanđelju spominje samo jednom. To je u kontekstu Isusove rasprave o uskrsnuću od mrtvih (Mk 12,18-27) koja se povela sa saducejima „koji tvrde da nema uskrsnuća“ (12,18). Isus tamo objašnjava saducejima o uskrsnuću i životu vječnom navodeći da je njihov 'židovski' Bog „Bog Abrahamov i Bog Izakov i Bog Jakovljev“ (Mk 12,26) te da nije „Bog mrtvih, nego živih“ (12,27).⁵

Kult Abrahama

Možemo li uopće govoriti o Abrahamu kao *kultu*? Što je zapravo kult i odakle nam taj pojam dolazi? U hrvatskom jeziku za riječ *kult* vjerojatno bi za istoznačnicu imali riječ *obožavanje*, možda i kao običaj koji služi kao vjersko-egzistencijalni oslonac.

Lik Abrahama izrazito je visoko pozicioniran kao paradigma vjere i vjernika u sve tri monoteističke vjere (židovstvu, kršćanstvu i islamu). Ipak, samo u židovstvu on zadobiva elemente kulta.⁶ Odgovoriti na pitanje treba li i Abrahama razumijevati kao *kult*, valja prvo na definicijskoj razini pojasniti što je uopće *kult*?

Pojam *kulta* dolazi iz najranijih stadija razvoja religije i pripadajućih ritualnih formi. Etimologija riječi *kult* jasno ukazuje na religijsko-povijesnu povezanost s ranim poljodjelskim i sjedilačkim načinom života, uključujući štovanje predaka i božanstava, uz neizostavne elemente rituala.⁷ Za razliku od modernih jezičnih istoznačnica za *kult* (obožavanje, običaj, vjerski oslonac), u biblijsko-hebrejskoj tradiciji za *kult* se uglavnom koristi glagol *služiti* kome ili čemu, ili imenica *služba* (*abudah*). Mojsije je tako bio obavezan od JHVH faraonu poručiti da pusti narod, kako bi mogao *služiti* Gospodinu (JHVH): „Ovako govori Gospodin, Bog Hebreja: pusti moj narod, da mi služi!“ (Izl 9,1) (usp. de Vaux, 271).

Među suvremenicima Isusa iz Nazareta u tom pogledu postoje indicije da se

- 5 Na neki način ovdje Isus zapravo uspoređuje tog Boga Abrahama kao Boga živih i života, sa samim sobom kao smjerokazom za život vječni i uskrsnuće (usp. Cole, 1997, 208-209).
- 6 Sinopsis sveukupnog pozicioniranja Abrahama u monoteističkim vjerama (židovstvu, kršćanstvu i islamu) pisao sam u svom radu pod naslovom „Abram, Abraham i Ibrahim: skica za portret u židovstvu, kršćanstvu i islamu“. Rad je objavljen u *Zborniku radova* (Zagreb, 2013) povodom umirovljenja ef. Ševka Omerbašića u izdanju zagrebačkog islamskog centra.
- 7 Etimologija riječi *kult* (kao i hrvatske riječi *kultura* ili *kultivirati*) dolazi nam od latinskoga *cultus* (težnja, njega). *Cultus* je pak particip glagola *colo* (*colui, cultum*). Ovaj višeznačni glagol u svojoj osnovi sva svoja značenja povlači iz poljodjelstva i bogoštovlja. Prvotno mu je značenje: (1) raditi, saditi ili gnojiti, zatim (2) boraviti, sjediti, prebivati (ovdje osobito o bogovima koji stanuju na nekom mjestu) i konačno (3) brinuti se, nastojati oko nečega ili steći čiju naklonost. Iz svih ovih izvedenica imamo riječ i pojam *kultura*, kao i u poljodjelskom rječniku kada se govori o poljodjelskim kulturama koje se zasijavaju u poljima (usp. Divković, 1900, 203, 264).

radi o pravom kultu Abrahama. Istina, nema naznaka elemenata abrahamovskih rituala ili obožavanja, ali jasno je da je osoba Abrahama zauzimala tako čvrstu poziciju vjersko-egzistencijalnog i nacionalnog oslonca Židova, tako da možemo govoriti o obliku svojevrsnog kulturnog oslonca. Novozavjetni tekstovi i evanđelja ukazuju na takvog kulturnog Abrahama na kojeg se u nacionalnom i religijskom pogledu čvrsto oslanjaju Isusovi sunarodnjaci. Stavljati Abrahama na ovaj ili onaj način pod znak pitanja ili se s njime poistovjećivati zapravo je bogohulno, pa izaziva i na moguću smrtnu kaznu, kako je to evidentno bilo u Isusovu slučaju.

U tom pogledu, u povijesnom kontekstu Isusova života i nauka, zaista možemo govoriti o elementima kulta Abrahama.

Abraham u židovskoj tradiciji

Abraham otac nacije

U židovskoj (pra)povijesti pojedinci kao što su to bili Mojsije, David, Ilija, visoko su rangirani. Ali samo je jedan, Abraham, identificiran kao otac nacije. Valja kazati, to će pokazati kontekst i naracija početnih događanja oko Abrahama, on je već u začetku paradigmatki određen i kao otac vjere. Za trenutak, bez obzira na kronološku distancu i religijsko-povijesni razvoj, Abraham i Mojsije neće biti *al pari*. Mojsije postaje Bogoobjavitelj, donositelj Tore, a time i utemeljitelj organizirane religije židovstva. Abraham će, dakle, uvijek ostati otac nacije, ali čini se primarno i paradigma vjere. U religijsko-povijesnom pogledu židovstva obje ove figure, Mojsije i Abraham, imaju paradigmatku vrijednost. Mojsije čvrsto ostaje *religijska* paradigma i referenca. Abraham, uz svoju ulogu oca nacije, ostaje paradigma *vjere*. Upravo se na tom drugom temelji Isusov nauk u odnosu na Abrahama.

Nacionalna židovska povijest i njihov etnički identitet započinju Abrahamu odrešito upućenim Gospodnjim nalogom: „*Idi iz svoje zemlje!*“. To Gospodnje „*idi*“ ne bi bilo dovoljno da nije bilo onog presudnog ‘protuučinka’ u Abrahamovoj reakciji: „*Abraham se zaputi*“ (usp. Post 12,1-3). U tom odjeljku Gerhard von Rad daje naslutiti sve bogatstvo i dinamiku koju nam pruža literarna analiza događaja. On to i opisuje kao sukus svega što će slijediti nadalje.⁸

U većini tekstova u Evanđeljima Abraham se pojavljuje kao oznaka židov-

8 “Abraham obeys blindly and without objection. The one word wayyelek (‘and he set out’) is more effective than any psychological description could be, and in its majestic simplicity does greater justice to the importance of the event” (von Rad, 1972, 161).

skog etniciteta, kao sidro njihove nacionalne i vjerske sigurnosti. Upravo zato židovsko vjersko vodstvo usred najžučnijih rasprava o vjeri i sučeljavanja s Isusom iz Nazareta ponavlja svoju etničko-vjersku poštapalicu: „potomstvo smo Abrahamovo“ ili „naš je otac Abraham“ (usp. Iv 8,33.39). Ovo židovsko ponavljanje nacionalno-vjerske pripadnosti kojom se diče u potpunoj je suprotnosti s onim što nalazimo u Iz 63,15-16. Ovdje, vapijući Bogu ustvrđuju da je JHVH njihov pravi otac. Jer „ti si naš Otac! Abraham ne zna za nas“ (63,16; usp. 64,7).⁹ Sada u nevolji oni vape: „Pogledaj s nebesa i vidi iz prebivališta svoga svetog i slavnog... sućuti nam svoje ne ustegni“ (63,15). Sada im se uz nacionalni sentiment sinova Abrahamovih ipak budi i vjera u Boga njihova nebeskog Oca.¹⁰

Židovima omraženog sunarodnjaka Zakeja Isus potvrđuje da je i taj Zakej „sin Abrahamov“ (Lk 19,9). Dakle, pravi Židov, iako kao poreznik rimske okupacijske vlasti sunarodnjacima omrznuti otpadnik. Svojim iskazom da je i Zakej „sin Abrahamov“ Isus zapravo čini dvije stvari karakteristične za njegov stav u odnosu na Abrahama. Isus kao Židov želi rehabilitirati Židova Zakeja; ali još važnije on želi među Židovima „rehabilitirati“ Abrahama kao oca vjere. Jer upravo temeljem vjere i „obraćenja“ Zakeja on postaje i sin Abrahama-vjernika. Stoga Isus u Zakejevu domu ustvrđuje: „Danas je došlo spasenje ovoj kući“ (Lk 19,9).

Abraham vjernik

Abraham je u biblijskom tekstu čvrsto usidren kao referentna točka vjere i vjernika. U novozavjetnim tekstovima, osobito u nauku Isusovom, Abraham je *par excellence* redovito prikazivan kao obrazac, vjere i vjernika, poslušnosti i pouzdanja.

Po nauku Isusa Židova, svaki istinski Židov svoju sliku i priliku mora pronaći u Abrahamu vjerniku, a ne toliko ili samo u Abrahamu praocu nacije. Abraham (Ibrahim) u sve je tri abrahamovske vjere na sličan način prikazivan kao otac vjere. Što se židovstva novozavjetnih vremena tiče, osobito u tekstovima četiriju Evanđelja, pokazalo se da je Abrahamov etnicitet sasvim prevladao ovaj aspekt Abrahama-vjernika, pa ovaj biva u to vrijeme zanemaren i stavljen u drugi plan.¹¹

9 כִּי־אַתָּה אֲבִינוּ כִּי אֲבֹרָהֶם לֹא יָדְעֵנוּ אַתָּה יְהוָה אֲבִינוּ נִשְׁאַלְנוּ מִעוֹלָם שְׂמֹךְ: (Iz 63,16).

10 Razlog zašto se u Starom zavjetu Bog tako iznimno rijetko naziva ocem leži u tome što su religije kojima je bio okružen Izrael nazivale svoje bogove nebeskim očevima i tako rađale mitologiju i mitološke elemente. Naime, u religijskim sferama mitologija i mit predmnijevaju (i) politeističku pozadinu, svijet bogova, (ii) njihov se svijet prisposobljuje sa svijetom ljudi, zapletima ljudskih života koje se prenose na bogove, uključivo i obiteljski život ljudi/bogova (usp. Westermann, 1969, 393).

11 Razloge tome vjerojatno treba tražiti u političkom i povijesnom trenutku, ali zasigurno i u pojavi novog vjerskog pokreta, provokativno anacionalnog učenja Isusa iz Nazareta.

Pavao apostol Abrahama će titulirati: „vjernikom Abrahamom“. U svojim prikazima novozavjetni biblijski autori Abrahama portretiraju iz različitih uglova i s različitim naglascima, ali svi redom jedinstveno Abrahama prepoznaju kao „oca vjere“. Po riječima Pavla apostola, istinski vjernici su „od vjere i blagoslivlju se s vjernikom Abrahamom (Gal 3,9).

Gdje započinje Abrahamova vjernička biografija? Već od samih početaka i poziva upućenog Abrahamu da bez ikakva oklijevanja napusti očinski dom i krene u nepoznati novi ‘svijet’. U tom tekstu (Post 12) dinamika vjere već se osjeća i u literarnoj strukturi teksta: „Gospodin reče Abram: Idi... I Abram krene“ (12,1,4). Slijedi zatim Postanak 22, daleko žešći test vjere od onoga u Post 12. Dinamika Abrahamove vjere i opet se literarno izvanredno ocrtava kroz ritmički slijed: „Bog zovnu: ‘Abrahame!’ A ovaj odgovori ‘Evo me’“ (22,1). Obećanje sina starom bračnom paru, Abrahamu i Sari, još je bila jedna kušnja pouzdanja i vjere (Post 18).

Ishod svih ovih prikaza jest uspostava jedinstvenog prijateljstva i povjerenja između Boga i Abrahama. Abraham tako postaje „prijatelj Božji“ (Jak 2,23), od kojeg Bog ne namjerava ništa od svojih planova sakrivati (usp. Post 18,17-18). Sve ovo prava su ishodišta Abrahama-vjernika i biblijskog oca vjere, na čemu i sam Isus Židov iz Nazareta umnogome temelji svoj nauk.

Krilo Abrahamovo

Abraham u Isusovu nauku nije samo otac nacije i vjere. Na više mjesta Isus govoreći o životu vječnom, o paklu i raj, i opet se osvrće na Abrahama.

Jedna od osobitih fraza u kojima se spominje Abraham jest i izričaj „krilo Abrahamovo“ (κόλπον’Αβραάμ) (Lk 16,22). U pripovijesti o siromašnom Lazaru i obijesnom bogatašu, nakon smrti Lazara, kaže se da su ovoga anđeli odnijeli „u krilo Abrahamovo“, dok za preminulog bogataša tekst kaže: „umrije i bijaše pokopan“.¹²

Neki komentatori smatraju da se ovdje radi o gozbi i Lazaru koji leži za stolom uz Abrahama, imajući u vidu kako se tada sjedilo/ležalo za stolom. Kako veli Morris (1997, 274): “blaženstvo spašenih prikazano je slikom velike gozbe na kojoj posebno povlašten sudionik leži glavom oslonjen o prsa velikog patrijarha”.

Tako u Ivanu 13 “jedan od njegovih učenika - onaj kojega je Isus ljubio - bijaše za stolom Isusu do krila” (ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ). Ili kako to prevode

12 Muška imenica κόλπον označava osobitu i trajnu bliskost, kao u Prologu Ivanova evanđelja gdje je opisan odnos Jedinorođenca koji počiva u „krilu očevu“ (εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς) (usp. Iv 1,18). Neki autori pretpostavljaju da se ovdje radi o stanju blaženstva i gozbe blagostanja u kojem se Lazar sada nalazi za obilnim stolom s Abrahamom.

Karadžić: "sjedaše za trpezom na krilu Isusovu" ili Skarić u arhaičnom hrvatskom jeziku: "A biaše zatrpezen u Isusovu krilu oni učenik, kojega ljubljaše Isus" (Ivan Matija Skarić) (usp. Iv 13,23).¹³

Isus i Abraham

Isus je prije Abrahama?

Za nauk Isusa iz Nazareta od presudne je važnosti bio Abraham-vjernik. On za Isusa nije samo Abraham praotac Židova u njihovu etnicitetu niti isključivo kao temeljni kamen židovstva kao religije. Zato njegova nakana nije toliko bila demitologizacija Abrahamova kulta među svojim suvremenicima i sunarodnjacima, koliko vraćanje Abrahama kao prave paradigme vjere i vjernika.

Pri svakom svečanom narodnom zboru ili verifikaciji hramskog kulta, izraelski kralj i narod pozivali su se i prizivali na Boga „Abrahama, Izaka i Jakova“. Kroz cjelokupnu nacionalnu i vjersku povijest od presudnog je značenja bio kontinuitet i neprekinuti slijed u rodoslovnom stablu naroda (i vjere). Od spomenute trojice potomaka (Abraham, Izak i Jakov) u izraelskom nacionalno-vjerskom kontinuitetu najvažnije mjesto ipak zauzima Abraham. On je nositelj i pronositelj svih Božjih obećanja, kako ističe pisac Hebrejima poslanice, Abrahama, „nosioca (svih) obećanja“ (τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκεν) (Heb 7,6) (usp. Millard & Wiseman, 1980, 150). U ovom neprekinutom rodoslovnom nizu Pavao apostol ide i korak dalje, pa za Abrahama veli da ima samo jednog pravog potomka – Isusa Krista. Abrahamu su dana obećanja i njegovu potomku. Ne veli: "I potomcima", kao da ih je mnogo, nego kao o jednome: "I tvome potomku", a to je Krist (Gal 3,16).

U takvom kontekstu kulturnih očekivanja, Židovi na razne Isusove iskaze pitaju: „Zar si ti veći od oca našega Abrahama“ (Iv 8,53). Na ovo Isus još više potpiruje Židove, svrstavajući sebe na sasvim neobično rodoslovno mjesto. On naime kaže: „Prije nego je postojao Abraham, ja jesam“ (ἐγὼ εἰμί), i još to da je Abraham zapravo već vidio njegov (Isusov) 'dan' i tome se obradovao (Iv 8,58.56).¹⁴ Nije stoga čudo da su okupljeni upravo u tom trenutku povedeni takvom za njih pro-

13 *Sveto pismo Staroga i Novoga uvita*, po Ivanu Matiji Škariću, Beč, 1861.

14 Rabinske tradicije na više mjesta tumače Abrahama kao svojevrsnog 'svevidioca'. Naime, ove drže da je Abrahamu bilo dopušteno da ima uvid i viđenje svih dana i vremena i događanja koja tek dolaze u povijesti. Osobito onih događaja koji se tiču njegovih nadolazećih potomaka. Primjerice Rabi Natan (oko 160. god.) primjećuje da je Abraham već vidio kako se vode Crvenog mora cijepaju kako bi se načinio put za Izraelce (usp. Dodd, 1953, 261).

vokativnom i bogohulnom izjavom „pograbili kamenje“ da bace na Isusa (8,59).

Evidentno Isus nije namjeravao govoriti o vremenskom rodoslovnom nizu i pozicioniranju unutar tog niza. On govori o drugačijim kategorijama, ne puko kronološko temporalnim. O tome govori i svjedoči pisac poslanice Hebrejima, kada o Kristu govori kao o onome koji „pomaže Abrahamovu potomstvu“, ali ne usko etnički određenome (usp. Heb 2,14-18).

Abraham je dakle svojevrsni vjersko-povijesni svjetionik Židova i židovstva, sve do razine uspostave svenacionalnog ‘abrahamovskog kulta’. Da je tome tako svjedoči i žustra reakcija Ivana Krstitelja na prizor masovnog dolaska farizeja i saduceja na ‘Ivanovo krštenje’. U tom svom iskazu Ivan ih između ostaloga podsjeća i na proroka Izaiju koji Abrahama poistovjećuje sa „stijenom iz koje ste isječeni“ (usp. Iz 51,1-2):¹⁵

Kad je on vidio i mnoge farizeje i saduceje gdje dolaze na njegovo krštenje, reče im: “Vi zmijino leglo! Tko vas je uputio da pokušate umaknuti gnjevu što dolazi? Donesite dakle rod dostojan obraćenja! Ne umišljajte si da smijete kazati: Naš je otac Abraham. Jer vam kažem: Bog može od ovoga kamena podignuti djecu Abrahamovu“ (Mt 3,7-9).

Ovo je prilično jasna indikacija do koje se vjerske, popularne i populističke razine uspostavljao kult Abrahama. Štoviše, farizeji i saduceji, ti vječni neprijatelji, zajednički nastupaju samo kada se radi o predmetima od općenacionalne ili vjerske važnosti i kritičnih izazova. Svojim žustrim iskazom prema obje ove grupacije Ivan Krstitelj pokazuje da su oko (kulta) Abrahama bili ujedinjeni. Baš kao što su jedinstveno nastupali oko kontroverznog Isusa iz Nazareta (usp. Mt 16,1).

Isus: sin Davidov i sin Abrahamov

Isusa iz Nazareta mnogi su čini se već tada željeli identificirati s očekivanim Mesijom pa su ga po izvještajima četiri evanđelista, oslovljavali mesijanskim titularom: „Sin Davidov“ (npr. Mt 9,27; 12,23; 15,22; 20,30-31; 22,42; Lk 20,41). O tome osobito svjedoči Matej koji više od drugih evanđelista pokazuje sklonost i spremnost opisivati Isusa kao „Sina Davidova“.¹⁶

15 “Poslušajte me, koji težite za spasenjem, koji tražite Gospodina! Pogledajte stijenu iz koje ste isječeni, zdensku jamu iz koje ste iskopani! Pogledajte Abrahama, svojega oca, i Saru, koja vas je rodila! Sam je bio kad sam ga pozvao. Blagoslovio sam ga i umnožio ga” (Iz 51,1-2).

16 Matej ovaj titular za Isusa koristi 10 puta (Mt 1,1.20; 9,27; 12,23; 15,22; 20,30.31; 21,9.15; 22,42) što je neusporedivo više od ostalih evanđelista. Osobito u odnosu na Marka koji taj titular za Isusa koristi tek 3 puta (Mk 10,47-48; 12,35).

Osim tog mesijanskog titulara koji se dodjeljivao Isusu, on je itekako bio i Židov. Prema tome po tradicijskoj etničkoj identifikaciji on je i „sin Abrahamov“. Matej u svom „židovskom“ evanđelju jedini je od četiri evanđelista koji detaljno izlaže Isusovo rodoslovno stablo. U tom rodoslovnom stablu Isusa iz Nazareta on želi odmah i jasno ukazati na Isusa Židova, ali i naznačiti njegovo mesijanstvo. Stoga Matej ovako započinje svoje evanđelje: „Rodoslovlje Isusa Krista, sina Davidova, sina Abrahamova“ (βίβλος γενέσεως) (Mt 1,1).

Ovo βίβλος γενέσεως (*rodoslovlje*) Matej je vrlo vjerojatno uzeo kao asocijaciju na onaj dobro poznati *toledot* (rodoslovlje, naraštaj) iz Staroga zavjeta. Taj *toledot* u literarnoj strukturi Staroga zavjeta označava rodoslovne cikluse, ali i novo razdoblje koje slijedi pojedinog začetnika novog rodoslovnog stabla.¹⁷ Tako u knjizi Postanka imamo *toledot* Adama (Post 5,1), potom *toledot* Noe (Post 6,9), zatim *toledot* Abrahama (Post 25,19), itd. U Postanku 2,4 kao zaključak stvaranja iz Post 1 imamo: „to je povijest postanka neba i zemlje“ (Šarić), ili jednostavno „to je postanak neba i zemlje“ (KS).

Ukoliko uzmemo da je *toledot* više od pukog rodoslovnog nabranjanja popisa potomaka (za što imamo dostatne literarne i teološke potpore temeljem navedenih biblijskih tekstova) tada *toledot* treba razumijevati kao *razdoblje* ili kao *povijest*. U tom smislu Matej sasvim vjerojatno želi naznačiti dolazak razdoblja (ili povijesti) Isusa Krista (usp. France, 1997, 76-77).

Njegova nakana nije primarno bila Abrahama razriješiti njegove etničke odrednice i nacionalno-vjerskog pripadanja. Isus je želio povratiti i prepoznati Abrahama kao istinskog praoca vjere.

Abraham u evanđeljima

Abraham u Matejevu evanđelju

Matejevo se evanđelje često naziva „židovskim“ ili „židovsko-kršćanskim“. Za očekivati je stoga da će Matej Abrahama oca nacije i češće spominjati. U Mateja spominjanje Abrahama ravnomjernije je raspodijeljeno nego kod Luke ili Ivana koji Abrahama spominju uglavnom u jednom ili dva poglavlja (Lk 16 i Iv 8).

Biblijski se komentatori slažu oko toga da je Matejevo evanđelje židovskog karaktera i da je napisano od kršćanina Židova za kršćane Židove – za ovakav

17 Hrvatski prevoditelji za taj *toledot* reći će da se radi o „popisu potomaka“ (Šarić), „o povijesti“ (KS) ili „plemenu“ (Daničić). „Ovo je popis potomaka Adamovih“ (Šarić), „Ovo je povijest Adamova roda“ (KS) ili „Ovo je pleme Adamovo“ (Daničić).

zaključak postoje sasvim dostatne indikacije (usp. Hill, 1972, 39; France, 1997, 21).

Matej ostavlja vjerske *semitizme* koji se podrazumijevaju i lako razumijevaju unutar židovstva, dok za inovjernike ponekad nemaju smisla ili ih nije uvijek lako odgonetnuti. U Mt 27,6 ostavlja se izraz *korban*, a prevodi se kao „hramsko blago“ (Šarić) (“temple treasury“ NAB), što nije istovjetno pojmu korbana. Slično je i s *filakterijem* (Mt 23,5), što hrvatski prijevodi sasvim neadekvatno prevode s „proširuju zapise“ (KS/Šarić). Jedino u Mateja stoji da Isus šalje svoje učenike isključivo „izgubljenim ovcama doma Izraelova“ (Mt 10,5-6).

Kako to Hill dobro primjećuje, čak i kada se taj evanđelist okomljuje na teoriju i praksu tadanjeg židovstva (usp. Mt 23), Matej ipak i dalje naglašava ispunjenje Zakona (usp. Mt 5,18 i dalje) ili obdržavanje subote (Mt 12,1 i dalje).¹⁸ France zaključuje da takve detaljnosti „pojačavaju dojam da je evanđelje u prvomu redu namijenjeno Židovima. Stoga se često primjećivalo kako je, uz poslanicu Hebrejima, Matej ‘najžidovskija’ knjiga Novoga zavjeta” (France, 1997, 22).

Prigodom masovnog dolaženja na krštavanje Ivanu Krstitelju, Matej jasno ukazuje kako Ivan Krstitelj sasvim odrješito namjerava raskrstiti s abrahamovskim kultom. Kontinuirani pučki priziv na Abrahama, očekujući jamstvo Božjih blagoslova, u Ivana Krstitelja pokreće burnu reakciju kojom krštenike naziva „zmijskim porodom“, a samo formalni oslonac na Abrahama pustom tlapnjom (Mt 3,9). Slično, mada ne toliko burno, reagira i Isus kada podsjeća da Abraham ipak nije isključivo židovska svojina. Kada Isusu pristupa okupatorski rimski stotnik (Mat 8), i to s potpunim predanjem, vjerom i pouzdanjem, Isus zadivljen njegovom vjerom zaključuje:

Zaista, kažem vam, ni u koga u Izraelu ne nadoh tolike vjere. A kažem vam: Mnogi će s istoka i zapada doći i sjesti za stol s Abrahamom, Izakom i Jakovom u kraljevstvu nebeskom, a sinovi će kraljevstva biti izbačeni van u tamu. Ondje će biti plač i škrgut zubi (Mt 8,10-12).

Slično Marku (Mk 12,26), po Mateju (Mt 22,32), Isusov nauk opetovano spominje Abrahamova Boga kao Boga koji nije Bog mrtvih nego živih. Ovakav govor o uskrsnuću zadivio je slušateljstvo, jer „kad je mnoštvo naroda to čulo, divilo se njegovu nauku“ (22,33).

Matejev Abraham je nedvojbeno židovski orijentiran. Ipak treba primijetiti kako taj evanđelist završava svoje evanđelje. Taj isti židovski Matej jasno daje na znanje da je Isusovo evanđelje utoliko abrahamovsko koliko je i zaključni Isusov poziv da se svi narodi učine njegovim učenicima (Mt 28,19). Ovo naravno nikako

18 Hill iznosi niz referenci iz Matejeva evanđelja koje ukazuju na židovski karakter tog evanđelja - npr. treba obdržavati zapovijedi Zakona (19,17); Zakon se treba u cijelosti ispuniti (5,18); Šabat treba obdržavati (6,16-18); hramski porez plaćati (17,24 i dalje).

neće značiti da će svi ti narodi prvotno postati Židovima, kako bi baštinili abrahamovske blagoslove.

Abraham u Lukinu evanđelju

Već smo spomenuli da Luka u svome Evanđelju Abrahama redovito stavlja u kontekst u kojem se suprotstavljaju jaki i slabi, oni 'pravovjerni' i oni drugačiji. Ovaj je biblijski autor i inače osjetljiv na takve društvene i vjerske suprotnosti. Samo u njegovu evanđelju nalazimo pripovijesti o vjernom rimskom stotniku (Lk 7), o milosrdnom Samarijancu (Lk 10), o izgubljenom sinu (Lk 15), o zakidanju bijedne udovice i nepravednom sucu (Lk 18), o udovici koja daje i svoju zadnju lipu (Lk 21) – a Abraham odigrava važnu ulogu u prilog takvih društvenih izopćenika, čudaka koji su drugačiji, nepoćudni i odbačeni. Abrahamsku predaju Luka uključuje u nekoliko ključnih pripovijesti.

U pripovijesti o opsjednutoj i bolešću zgrčenoj ženi, koju Isus naziva „kćer Abrahamova“ (13,16), riječ je o skoro dva desetljeća društveno izopćenoj osobi.

Slično je i u priči o bogatašu i Lazaru (16,24). Lazar, siromah, svojevrstni je znak ne blagoslova nego prokletstva; pa će i danas pučka izreka kazati 'sirotinjo i Bogu si teška'. Po pripovijedanju evanđelista Luke, Abraham se u ovoj pripovijesti čak i osobno oglašuje, u odgovoru na bogataševu molitvu koju ovaj upućuje baš njemu(!).

Konačno, u abrahamovskim tradicijama, tu je i pripovijest o omraženom nacionalnom izopćeniku Zakeju (19,1-10). Na zgražanje Židova, Isus je svoj stav u odnosu na Abrahama pokazao u primjeru, u židovskim očima, nacionalnog izdajnice, Zakeja. Ovaj je, mada Židov, službovao u rimskoj upravi, i to za Židove u najomraženijem odsjeku - službi poreznika. Ovakvi, kao Zakej, uredno su i sustavno bili u službi okupacijske rimske vlasti, nerijetko i neuvijeno pljačkali svoj vlastiti narod. U Evanđelju Luke toga Zakeja, sunarodnjaci prepoznaju kao 'grešnika', a za Isusa vele: „Svratio je u kuću jednog grešnika“ (Lk 19,7). Pošto je Zakej shvatio svoje stanje i nedjela svog neopravdanog bogaćenja, ponudio je svima koje je zakidao vratiti i četverostruko. Na ovu njegovu promjenu/obraćenje Isus ovako reagira: „Danas je došlo spasenje ovoj kući, i on je Abrahamov sin“.

Abraham u Ivanovu evanđelju

Jedna od najčešćih incidentnih situacija između Isusa iz Nazareta i židovskog vjerskog vodstva događala se upravo oko osobe Abrahama. Abraham je za tadašnje židovstvo prvenstveno bio ne samo izričito etnička oznaka, nego i znak ekskluzivnog božanskog izabranja njihove etničke zajednice. Abraham, za Isusa

Židova, etnički nije zanemarivi faktor, no on u tome za njega ipak nije i presudan. Štoviše, za Isusa oznaka *abrahamstva* oznaka je pouzdanja i vjere, a tek onda i etniciteta. Isus u tom kontekstu dodatno ističe oslobođenje od ropstva grijeha, pa je njegovo ustrajavanje na slobodi (od grijeha) i obraćenju, tadanjim Židovima bilo doživljavano kao prekomjerno vjersko 'granatiranje'.

On njima veli: „Ako ustrajete u mojoj nauci, uistinu ste moji učenici; upoznat ćete istinu, a istina će vas osloboditi“. Okupljeni su to shvatili kao izravnu provokaciju. U svojoj se reakciji tada pozivaju na činjenicu da su oni pravi i slobodni Židovi, jer: „Potomstvo smo Abrahamovo i nikome nikada nismo robovali. Kako to ti govoriš: 'Postat ćete slobodni?'“ (Iv 8,31 i dalje). Bez sumnje njegove su riječi postavili u *politički*, a ne *moralni* kontekst. Ili možda nisu? Ono što je ovdje nejasno jest da su ovakvom svojom reakcijom zapravo izrekli jednu potpunu političku i povijesnu besmislicu. Upravo je ropstvo (Egipat, Babilon, Rim) bila jedna od njihovih tužnih povijesnih konstanti. Za pretpostaviti je da se ova njihova izjava više odnosila i prizivala na vječna Božja jamstva i obećanja upućena Abrahamu (zemlja, potomstvo, blagoslov) i svim njegovim budućim potomcima. U tom smislu, oni vjerojatno na taj način iskazuju da i unatoč bolnoj nacionalnoj povijesti oni nikada istinski ne mogu biti u robovi, čak i kada to povijesno jesu.¹⁹

Abraham u novozavjetnim tekstovima

Pavao apostol i Abraham

Tematika abrahamovske predaje izuzetno je bitna za cjelokupni nauk apostola Pavla, ali to je pozamašno biblijsko novozavjetno područje koje nadmašuje mogućnosti da se time detaljnije ovdje bavimo.²⁰

Negdašnji uvjereni i zagriženi židovski progonitelj kršćana, Savao, postavši Pavao apostol i sluga Isusa iz Nazareta, po svom obraćenju ali i svojoj židovskoj pripadnosti redovito ukazuje na Abrahama. Pavao svojim obraćenjem nije po-

19 Ovdje treba uzeti u obzir da je Isus u svojem iskazu i pozivom na istinu, uz taj moralni i vjerski aspekt, u konotativnom smislu, apelirao da je istina i spoznaja stvarnosti, pravog stanja stvari, do čega se, po njemu može doći upravo po njemu i kroz njega samoga. Ovdje vidjeti diskusiju C. H. Dodda, oko Ivanova poimanja i čestog korištenja riječi *istina*, u odnosu na hebrejski jezični i mentalni sklop (emet), te u odnosu na semantiku istog pojma u grčkom jezično-mentalnom sklopu (usp. Dodd, 176 i dalje).

20 U opusu ovoga apostola neki njegovi tekstovi, u odnosu na abrahamovsku predaju, zauzimaju istaknuto mjesto, kao npr: Rim 4, Rim 9, Gal 3, Gal 6 itd.

stao anacionalan („i ja sam Izraelac, potomak Abrahamov“, Rim 11,1; usp. 2 Kor 11,16-33). Ali i on kao Isus o Abrahamu ne govori primarno kao o ocu nacije, nego kao vjerniku. Pavao, istina, upućuje na starozavjetne portrete Abrahama kao prijatelja Božjega. Ali taj apostol isto tako ustrajava na tome da je pravi Abrahamov status pred Bogom određen, ne pravednošću svojih djela niti njegovim etničkim određenjem, nego isključivo pouzdanjem i vjerom.

Abraham povjerova Bogu i uračuna mu se u pravednost. Shvatite dakle: oni od vjere, to su sinovi Abrahamovi (Gal 3,6).

Božja obećanja i jamstva Izraelu, Pavao apostol, nikako ne namjerava ‘utopiti’ u baštinenju po Abrahamovu etnicitetu, nego po vjeri. U datom kontekstu, za svoje židovske slušatelje, pomalo drsko apostol ustvrđuje: „nisu svi djeca Abrahamova zato što su njegovo potomstvo“ (Rim 9,7). Kao Kristov apostol on zatim veli: „Ako li ste Kristovi, onda ste Abrahamovo potomstvo, baštinici po obećanju“ (Gal 3,29).

Pavlov rječnik, u odnosu na Abrahama, višekratno ističe da se ovdje ne radi o poimanju vjere kao religijske zadanosti. Abraham naime nije samo *opravdan* vjerom, on je trajno i aktivno *vjerujući* Abraham.

Abraham u poslanici Hebrejima

U poslanici Hebrejima izvještaj o Abrahamu po mnogočemu je izuzetan (Heb 11,8-12). Prije svega, u ovom poglavlju vjere, autor poslanice Abrahamu daje ne-srazmjerno više prostora od svih drugih drevnih primjera vjernika. Ovaj pisac zatim, u abrahamovskoj predaji, evidentno očekuje istu pažnju i od Židova i od kršćana.

U ovom, po mnogočemu jedinstvenom opisu, Abraham je postavljen u kontekst tri odredišne točke koje u cijelosti određuju njegov život i ponašanje. To su njegova *pokornost* Bogu („Abraham se pokori kad primi poziv“), njegova je pomalo nezamisliva *vjera* i pouzdanje, jer („ode, iako nije znao kamo ide“), čak i pod cijenu da tamo kamo ide bude tuđinac. Konačno, razlog svemu tome je stožerna točka, Božje *obećanje*, bez toga sve bi se navedeno u Abrahamovu ponašanju moglo protumačiti i kao nemoguća misija sumanutog fanatika. Pod utjecajem takvoga Abrahama, ovdje tekst veli da je „čak i Sara povjerovala“ (11,11).

Zaključak

Sintagma „sin Abrahamov“ zapravo je *terminus technicus* nacionalno-religijske odrednice. Ipak, ova fraza u Isusovu nauku zauzima novo-staro određenje vjere i vjernosti Abrahama vjernika. Isus se zauzima i nastoji vratiti, iz nekog razlo-

ga, Abrahama zapostavljenoga kao *paradigmu vjere*. Unatoč činjenice da većina starozavjetnih spisa u pravilu prikazuju Abrahama prije svega kao *oca vjere* a tek onda kao *oca nacije*. U svom hvalospjevnom psalmu prigodom svenacionalnog okupljanja i svojevrsnog utemeljenja židovstva Nehemija naziva Abrahama (ne'eman) (נְעִמָן), vjernikom:

Ti si, Gospodine, Bog koji si izabrao Abrama i izveo ga iz Ura u Kaldeji i dao mu ime Abraham. Ti si pronašao da je njegovo srce vjerno prema tebi i sklopio si s njim savez (Neh 9,7-8).

Po mnogim starozavjetnim izvještajima Abraham je prikazivan kao onaj pravednik koji „živi od svoje vjere“ (Heb 2,4), on je „povjerovao Gospodinu, i on mu to uračuna u pravednost“ (Post 15,6). Ovdje pravednost i pravednik nisu prvenstveno moralno-etičke kategorije oslonjene na moralni integritet pravednika. U Hab 2 to se odnosi na čvrsto ostajanje na riječi (Božjih) obećanja, s jedne strane, i nasuprot (kaldejske) bahatosti i samoživosti (Keil, 1984).

Mnogobrojne su i nedvojbene svetopisamske ilustracije Abrahama vjernika koje Isus u svome nauku nastoji rehabilitirati. Isus na razne načine aludira na Abrahama. U Ivanu 15,12-15 gdje Isus naziva svoje vjerne i prijateljima, to je nesumnjivo aluzija na Abrahama prijatelja Božjega (usp. Iz 41,8; Jak 2,23). Njemu, Abrahamu, sam JHVH želi naznačiti što namjerava učiniti, jer od svoga prijatelja ne želi sakrivati što će učiniti (usp. Post 18,17-19).

Abraham je taj koji „u nadi protiv svake nade“ povjerova Bogu da bi tako postao ocem mnogih naroda (usp. Rim 4,18). Dakle, ne samo ocem jednog naroda. Skoro pa slijepim pouzdanjem u Boga Abraham prihvaća postati i strancem u ime baštinenja Božjih obećanja: „Vjerom pozvan, Abraham poslušao i zaputi se u kraj koji je imao primiti u baštinu, zaputi se neznajući kamo ide. Vjerom se kao pridošlica naseli u obećanoj zemlji kao u tuđini, prebivajući pod šatorima s Izakom i Jakovom, subaštincima istog obećanja“ (Heb 11,8-10). Nesumnjivo da bi ovakvi stavovi u Isusovih židovskih suvremenika naišli na priličnu nepopularnost obzirom da su ovi bili uvjereni da kao Abrahamovi potomci, „nikada nikome nisu robovali“ (Iv 8,33). Nije stoga čudno da se baš na temi Abrahama između Isusa i njegovih sunarodnjaka najviše isknilo u takvim srazovima.

Osim Abrahama vjernika, Isus se u svom nauku poziva na Abrahama, čiji Bog je Bog živih a ne mrtvih (usp. Mk 12). Dakle, i kada govori o uskrsnuću i životu vječnom Isus se poziva na Abrahama.

Literatura

- Brown, R. E. (1966). *The Gospel according to John*. Doublday, New York.
Cole, R. A. (1997). *Evandjelje po Marku*. Logos, Daruvar.

- Divković, M. (1900). *Latinsko-hrvatski rječnik*. Zagreb.
- Dodd, C. H. (1953). *The Interpretation of the Fourth Gospel*. CUP, Cambridge.
- France, R. (1997). *Evandjelje po Mateju*. Logos, Daruvar.
- Hill, D. (1972). *The Gospel of Matthew*. Marshall, Morgan&Scott, London.
- Keil, C. F. (1984 rep). *Commentary on the OT, vol.10*. Eerdmans, Grand Rapids.
- Millard, A. R. & Wiseman, D. J. (1980). *Essays on the Patriarchal Narratives*. IVP, Leicester.
- Morris, L. (1997). *Evandjelje po Luki*. Logos, Daruvar.
- Oesterly, W. O. E. & Robinson, T. H. (1937). *Hebrew religion: its origin and development*. SPCK, London.
- Rad, G.von (1972). *Genesis*. SCM, London.
- Roth, L. (1960). *Judaism: a portrait*. Faber&Faber, London.
- Vaux, R. de (1973). *Ancient Israel: its life and institutions*. DLT, London.
- Westermann, C. (1969). *Isaiah 40-66*. SCM, London.

Danijel Berković

Jesus and Abraham: The role and place of Abraham in Jesus' teachings

Summary

This short study outlines and illustrates the importance of the person of Abraham as fundamental to Jesus' teaching, esp. in view of his own Jewishness in addressing his fellow citizens.

In the four gospels the name of Abraham, and particularly the phrase „*son of Abraham*“, served as technical term for genuine Jewishness and religious identification. Frequently, in the context of disputes between Jesus and the Jewish religious leaders of the time, Jesus persistently restored the person of Abraham as a paradigm of faith, rather than primarily a reference to the father of the nation.

In the Old Testament Abraham is constantly referred to as the friend of God, a believer *par excellence*. This attribute seemed to have been lost in the days of Jesus and New Testament times. Jesus thus wishes to re-establish this role of Abraham, primarily for the Jews.